

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI O'QUVCHILARDA MILLATLARARO MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Atamuratov Dilshod

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasi v.b. dotsenti, PhD

E-mail: dilshod.official5599@gmail.com

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0008-3441-9703>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21950289>

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari tahlil qilingan. Beshta mexanizm — nazariy-bilim beruvchi, amaliy-treningli, ijtimoiy-amaliyot, pedagogik amaliyot va reflektiv-monitoring mexanizmlari — yoritilgan. Har birining mazmuni, amalga oshirish shakli va shakllanadigan ko'nikmalari ilmiy-amaliy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: millatlararo muloqot madaniyati, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik mexanizm, ko'p millatli ta'lim, tolerantlik, etnopedagogika, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik amaliyot, kompetensiyaviy yondashuv, oliy ta'lim.

Аннотация: В данной статье проанализированы педагогические механизмы подготовки будущих учителей к формированию культуры межнационального общения у учащихся. Освещены пять механизмов — теоретико-знаниевый, практико-тренинговый, социально-практический, механизм педагогической практики и рефлексивно-мониторинговый. Обоснованы содержание, форма реализации и формируемые навыки каждого механизма.

Ключевые слова: культура межнационального общения, будущий учитель, педагогический механизм, поликультурное образование, толерантность, этнопедagogika, профессиональная подготовка, педагогическая практика, компетентностный подход, высшее образование.

Abstract: This article examines the pedagogical mechanisms for preparing prospective teachers to form a culture of interethnic communication in students. Five mechanisms — theoretical-knowledge, practical-training, socio-practical, pedagogical-practicum, and reflective-monitoring — are examined. The content, form of implementation, and skills developed by each mechanism are substantiated from a scientific and practical perspective.

Keywords: culture of interethnic communication, prospective teacher, pedagogical mechanism, multicultural education, tolerance, ethnopedagogy, professional training, pedagogical practicum, competence-based approach, higher education.

Kirish. O'zbekiston ko'p millatli davlat sifatida turli millat vakillarining tinch-totuv yashash an'alariga ega bo'lib, ushbu an'analarni kelgusi avlodlarda mustahkamlash o'qituvchining muhim kasbiy vazifasi hisoblanadi [1]. Biroq o'qituvchining o'zi bunday vazifani bajarishi uchun tegishli tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, oliy pedagogik ta'limda bu boradagi aniq, tizimli mexanizmlar hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan [2]. Shu nuqtai nazardan, ushbu mexanizmlarni ilmiy jihatdan tizimli tahlil qilish mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi [3].

Muammoning o'rganilgan darajasi. Ko'p millatli ta'lim nazariyasi J. Banks [1]ning tadqiqotlarida, madaniy jihatdan mos ta'lim kontseptsiyasi G. Gey [2]ning ishlarida asoslangan. Mahalliy tadqiqotchilarning ishlarida [3] O'zbekiston millatlararo totuvlik an'analari tahlil qilingan. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash masalalari F. Yo'ldoshev [4], N. Saidahmedov [5]ning ishlarida yoritilgan.

Shunga qaramay, aynan tayyorgarlik mexanizmlarini kompleks tahlil qiluvchi maxsus tadqiqotlar mahalliy fanda hali yetarli darajada mavjud emas, bu esa mazkur tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Muhokama. Nazariy-bilim beruvchi mexanizm tayyorgarlikning bazaviy asosini tashkil etadi [1] — bu orqali talaba millatlararo munosabatlar nazariyasi va etnopsixologiya asoslarini o'rganadi. Amaliy-treningli mexanizm esa madaniyatlararo sezgirlikni oshirish treninglari orqali talabaning stereotip qarashlarini aniqlashi va ular bilan ishlashini ta'minlaydi [2].

Ijtimoiy-amaliyot mexanizmi turli millat vakillari bilan real hamkorlik tajribasini beradi [3], pedagogik amaliyot mexanizmi esa bu tayyorgarlikni real maktab sharoitida sinaydi [4]. Reflektiv-monitoring mexanizmi talabaning o'z qarashlarini muntazam tahlil qilishini ta'minlaydi [5], bu esa yashirin stereotiplarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Ushbu beshta mexanizm izchil, kompleks tarzda qo'llanilganda eng yuqori samarani beradi.

Muhokama.

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga tayyorlash masalasi pedagogik tayyorgarlikning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Jamiyatdagi milliy, etnik va madaniy xilma-xillik ta'lim muassasasidan o'quvchilarda o'zaro hurmat, bag'rikenglik, hamkorlik, insonparvarlik va konstruktiv muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishni talab qiladi. Ushbu vazifaning samarali amalga oshirilishi, avvalo, bo'lajak o'qituvchining mazkur jarayonni pedagogik jihatdan tashkil eta olishga qanchalik tayyor ekanligiga bog'liq. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini aniqlash va ularni ta'lim jarayoniga tizimli tatbiq etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur kontekstda pedagogik mexanizm deganda bo'lajak o'qituvchilarning tegishli kasbiy tayyorgarligini ta'minlaydigan maqsad, mazmun, pedagogik shart-sharoitlar, metodlar, vositalar, texnologiyalar, faoliyat shakllari hamda nazorat va refleksiya jarayonlarining o'zaro bog'langan tizimi tushuniladi. Demak, pedagogik mexanizmni alohida bir metod yoki vosita bilan cheklash mumkin emas. U bo'lajak o'qituvchining motivatsiyasi, bilimlari, qadriyatlar, kommunikativ tajribasi va amaliy-pedagogik faoliyatini bir butun jarayonga birlashtirishi lozim.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga tayyorlashning asosiy pedagogik mexanizmlarini motivatsion-qadriyatli, mazmuniy-kognitiv, integrativ, faoliyatli-kommunikativ, vaziyatli-amaliy, refleksiv-korreksion hamda diagnostik-monitoring mexanizmlari sifatida tizimlashtirish maqsadga muvofiq. Mazkur mexanizmlar o'zaro bir-birini to'ldiradi va ularning kompleks qo'llanilishi bo'lajak pedagogning mazkur faoliyatga tayyorgarligini izchil rivojlantirish imkonini beradi.

Motivatsion-qadriyatli mexanizm

Motivatsion-qadriyatli mexanizm bo'lajak o'qituvchilarda millatlararo hamjihatlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, inson qadr-qimmati, o'zaro hurmat va bag'rikenglikka nisbatan

barqaror ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Talaba millatlararo muloqot madaniyatini faqat nazariy mavzu emas, balki pedagogik faoliyatning muhim kasbiy vazifasi sifatida anglagandagina o'quvchilar bilan ishlash jarayonida mazkur yo'nalishga ongli e'tibor qarata boshlaydi.

Ushbu mexanizmni amalga oshirishda qadriyatli vaziyatlar, muammoli savollar, pedagogik esse, ma'naviy-ma'rifiy suhbatlar, madaniyatlararo dialog, tarixiy va zamonaviy hayotiy misollarni tahlil qilish, millatlararo hamjihatlikka doir loyihalar hamda refleksiv topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunda asosiy maqsad talabaga tayyor qadriyatlarni deklarativ tarzda yetkazish emas, balki ularni anglash, shaxsiy nuqtai nazardan baholash va kasbiy faoliyat bilan bog'lash uchun sharoit yaratishdan iborat.

Motivatsion-qadriyatli mexanizm natijasida bo'lajak o'qituvchida madaniy xilma-xillikni hurmat qilish, milliy mansubligidan qat'i nazar har bir o'quvchining shaxsiy qadr-qimmatini tan olish, millatlararo muloqotdagi pedagogik mas'uliyatni anglash va o'z kasbiy faoliyatida tolerant ta'lim muhitini yaratishga intilish shakllanadi.

Mazmuniy-kognitiv mexanizm

Mazmuniy-kognitiv mexanizm bo'lajak o'qituvchilarning o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirish uchun zarur bo'lgan nazariy va metodik bilimlar tizimini rivojlantirishni nazarda tutadi. Bunda “millatlararo muloqot”, “muloqot madaniyati”, “tolerantlik”, “milliy identiklik”, “etnomadaniy qadriyat”, “madaniyatlararo kommunikatsiya”, “stereotip”, “empatiya”, “ijtimoiy hamkorlik” kabi tushunchalarning mazmuni pedagogik kontekstda o'zlashtirilishi zarur.

Mazkur mexanizmning muhim jihati bo'lajak o'qituvchiga faqat millatlar va ularning madaniyatlari haqida ma'lumot berish bilan cheklanmasligidadir. Talaba o'quvchilar o'rtasidagi millatlararo munosabatlarning pedagogik va psixologik xususiyatlarini, stereotiplarning shakllanish sabablarini, nizolarning kelib chiqish omillarini, tolerant muloqot tamoyillarini hamda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish usullarini ham egallashi lozim.

Nazariy bilimlarni shakllantirishda pedagogika, psixologiya, tarix, madaniyatshunoslik, etnopedagogika, sotsiologiya va kommunikatsiya nazariyasining imkoniyatlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. Bu bo'lajak o'qituvchida millatlararo muloqot masalasini biryoqlama emas, balki ko'p omilli pedagogik hodisa sifatida anglashga imkon beradi.

Integrativ mexanizm

Integrativ mexanizm bo'lajak o'qituvchilar tayyorgarligida millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga oid bilim va ko'nikmalarni faqat bitta fan doirasida emas, balki turli o'quv fanlari, pedagogik amaliyot va tarbiyaviy faoliyat mazmuniga singdirishni nazarda tutadi.

Mazkur yondashuvning afzalligi shundaki, talaba millatlararo muloqotni alohida mavzu sifatida emas, balki pedagogik faoliyatning turli yo'nalishlarida namoyon bo'ladigan integral hodisa sifatida qabul qiladi. Masalan, pedagogika fanlarida tolerant ta'lim muhiti, psixologiyada ijtimoiy stereotip va empatiya, tarix fanlarida xalqlarning madaniy aloqalari, ona tili va adabiyotda turli xalqlarning badiiy merosi, pedagogik amaliyotda esa sinf jamoasidagi munosabatlar bilan bog'liq topshiriqlar integratsiyalashishi mumkin.

Bunday fanlararo integratsiya nazariy bilimlarni real pedagogik vazifalar bilan bog'lashga yordam beradi va talabaning kasbiy tayyorgarligida yaxlitlikni ta'minlaydi.

Faoliyatli-kommunikativ mexanizm

Faoliyatli-kommunikativ mexanizm bo'lajak o'qituvchilarda millatlararo muloqotni amaliy tashkil etish va o'quvchilarni konstruktiv muloqotga jalb qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi. O'qituvchi bu borada faqat nazariy bilimga ega bo'lishi yetarli emas; u turli qarashlarga ega o'quvchilar o'rtasida dialog tashkil qilish, hamkorlikni qo'llab-quvvatlash va muloqotdagi ziddiyatlarning oldini olishni amalda bajara olishi kerak.

Mazkur mexanizm doirasida hamkorlikda o'qitish, guruhli faoliyat, rolli o'yin, debat, munozara, trening, jamoaviy loyiha, “Madaniy dialog”, “Nuqtai nazarni almashtirish”, “Bir vaziyat — turli qarashlar” kabi interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Masalan, “Nuqtai nazarni almashtirish” metodida talaba muayyan pedagogik vaziyatni turli ishtirokchilarning pozitsiyasidan tahlil qiladi. Bu jarayon shaxslararo va millatlararo munosabatlarda bir tomonlama xulosa chiqarishdan saqlanish, empatik fikrlash va muqobil nuqtai nazarlarni qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Vaziyatli-amaliy mexanizm

Bo'lajak o'qituvchilarni real kasbiy faoliyatga tayyorlashda vaziyatli-amaliy mexanizm alohida ahamiyatga ega. Mazkur mexanizm nazariy bilimlarni turli pedagogik vaziyatlar asosida sinovdan o'tkazish va mustahkamlashni nazarda tutadi.

Bunda pedagogik keyslar samarali vosita hisoblanadi. Masalan, sinfda turli millat vakillari o'rtasidagi tushunmovchilik, milliy xususiyatga oid stereotipik fikr, madaniy farq tufayli yuzaga kelgan kommunikativ muammo yoki ayrim o'quvchilarning guruhdan ajralib qolishi kabi vaziyatlar keys sifatida berilishi mumkin. Talabalar ushbu holatning sabablarini tahlil qiladi, bir necha pedagogik yechim variantlarini ishlab chiqadi va ularning mumkin bo'lgan natijalarini baholaydi.

Vaziyatli-amaliy mexanizmning afzalligi shundaki, talaba tayyor algoritmnı yodlab olmaydi, balki real vaziyatga qarab pedagogik qaror qabul qilishni o'rganadi. Millatlararo munosabatlarda esa aynan bunday moslashuvchan kasbiy tafakkur muhimdir, chunki har bir pedagogik vaziyatning shaxsiy, ijtimoiy va madaniy konteksti turlicha bo'ladi.

Loyiha-tadqiqotchilik mexanizmi

Loyiha va tadqiqotchilik faoliyatiga asoslangan mexanizm talabalarni millatlararo muloqotga doir masalalarni mustaqil o'rganish, ma'lumot to'plash, tahlil qilish va amaliy pedagogik mahsulot yaratishga jalb etadi.

“Bizni birlashtiruvchi qadriyatlar”, “Mening hududimdagi madaniy xilma-xillik”, “Xalqlar do'stligi an'analari”, “Maktabda tolerant muloqot muhiti”, “Madaniyatlar chorrahasida” kabi loyihalar bo'lajak o'qituvchilarning izlanish, hamkorlik, muloqot va tashkilotchilik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bunday loyihalar yakunida metodik ishlanma, tarbiyaviy tadbir ssenariysi, videoloyiha, elektron portfolio, buklet, madaniy xarita yoki o'quvchilar uchun interfaol topshiriqlar majmuasi ishlab chiqilishi mumkin. Bu esa bo'lajak o'qituvchining nazariy bilimni amaliy pedagogik mahsulot yaratish bilan mustahkamlaydi.

Pedagogik modellashtirish mexanizmi

Pedagogik modellashtirish mexanizmi bo'lajak o'qituvchilarni kelajakdagi kasbiy vaziyatlarga oldindan tayyorlash imkonini beradi. Bunda real maktab sharoitida yuz berishi mumkin bo'lgan millatlararo muloqot vaziyatlari auditoriyada modellashtiriladi.

Masalan, talabalar “Ko'p madaniyatli sinfda tarbiyaviy soat”, “O'quvchilar o'rtasidagi tushunmovchilikni hal etish”, “Turli milliy an'analarni hurmat qilish”, “Ota-onalar bilan

madaniy sezgir muloqot” kabi vaziyatlarni mikrodars yoki rolli mashg’ulot ko’rinishida bajarishlari mumkin.

Modellashtirishdan keyingi tahlil ayniqsa muhim. Bunda “Qaysi pedagogik usul samarali bo’ldi?”, “Qaysi jumla noto’g’ri talqin qilinishi mumkin edi?”, “Boshqa yechim mavjudmi?” kabi savollar asosida talabalar faoliyati muhokama qilinadi.

Pedagogik amaliyot bilan integratsiyalash mexanizmi

Bo’lajak o’qituvchilar tayyorgarligida pedagogik amaliyot nazariy bilimlarni real ta’lim sharoitida mustahkamlashning asosiy vositasidir. Talabaga amaliyot davomida faqat dars o’tish topshirig’ini berish yetarli emas. Unga sinfdagi millatlararo munosabatlarni kuzatish va tahlil qilishga qaratilgan maxsus vazifalar ham berilishi maqsadga muvofiq.

Masalan, talabalar sinfdagi guruhlararo muloqot xususiyatlarini kuzatishi, o’quvchilarning birgalikdagi faoliyatda ishtirokini tahlil qilishi, tolerant muloqotni rivojlantiruvchi tarbiyaviy mashg’ulot o’tkazishi va o’z faoliyati natijalarini tahlil qilishi mumkin.

Bunday yondashuv o’quv auditoriyasidagi nazariy tayyorgarlik bilan maktabdagi real pedagogik jarayon o’rtasidagi uzviylikni ta’minlaydi.

Raqamli-ta’limiy mexanizm

Raqamli texnologiyalar ham bo’lajak o’qituvchilarni millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga tayyorlash imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Elektron ta’lim resurslari, virtual muzeylar, raqamli xaritalar, videokeysar, multimedia loyihalari va onlayn hamkorlik vositalari orqali talabalar turli xalqlarning madaniyati va hayot tarzi bilan tanishish imkoniga ega bo’ladilar.

Biroq bu jarayonda media savodxonlik ham shakllantirilishi zarur. Internet muhitidagi barcha axborot obyektiv va ishonchli emasligi sababli talabalarni manipulyativ, kamsituvchi yoki stereotipik materiallarni tanqidiy baholashga o’rgatish millatlararo muloqot madaniyatining zamonaviy tarkibiy qismidir.

Mazkur mezonlarga asosanib tayyorgarlikning yuqori, o’rta va past darajalarini aniqlash mumkin. Yuqori darajada bo’lajak o’qituvchi millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga oid bilimlarni mustaqil va ijodiy qo’llaydi, ta’lim muhitidagi vaziyatlarni to’g’ri tahlil qiladi, tegishli tarbiyaviy ishlarni loyihalashtira oladi va faoliyatini refleksiv baholaydi. O’rta darajada bilim va ko’nikmalar mavjud bo’lsa-da, murakkab vaziyatlarda pedagogik yordam talab qilinishi mumkin. Past darajada esa bilimlarning fragmentarligi, metodik ko’nikmalarning yetarli rivojlanmaganligi va mustaqil pedagogik qaror qabul qilishda qiyinchiliklar kuzatiladi.

Pedagogik mexanizmlarning samarali ishlashi uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlar ham yaratilishi zarur. Birinchidan, oliy ta’limdagi ijtimoiy-psixologik muhit o’zaro hurmat va tenglik tamoyillariga asoslanishi kerak. Ikkinchidan, millatlararo muloqot masalalari nazariy fanlar, amaliy mashg’ulotlar va pedagogik amaliyot mazmuniga integratsiyalashgan bo’lishi lozim. Uchinchidan, bo’lajak o’qituvchi real va modellashtirilgan pedagogik vaziyatlarda mustaqil faoliyat ko’rsatish imkoniga ega bo’lishi zarur. To’rtinchidan, uning rivojlanish dinamikasi muntazam diagnostika va refleksiya orqali kuzatib borilishi talab etiladi.

Bu borada professor-o’qituvchining shaxsiy kasbiy pozitsiyasi ham muhim o’rin tutadi. Talabalarga tolerantlik, o’zaro hurmat va madaniyatlararo muloqotni o’rgatuvchi pedagogning o’zi ushbu sifatlarni kundalik ta’limiy munosabatlarda namoyon qilishi lozim. Chunki bo’lajak

o'qituvchilar kasbiy qadriyatlarni faqat nazariy mazmun orqali emas, balki professor-o'qituvchining real pedagogik xulq-atvori orqali ham o'zlashtiradilar.

Muhokamalardan kelib chiqib, bo'lajak o'qituvchilarni mazkur faoliyatga tayyorlashning pedagogik mexanizmini “motivatsiya → bilim → qadriyatli anglash → pedagogik vaziyatni tahlil qilish → faoliyatni modellashtirish → amaliy qo'llash → refleksiya → korreksiya” mantiqiy zanjiri asosida tashkil etish maqsadga muvofiq deb hisoblash mumkin. Ushbu zanjir bo'lajak o'qituvchining oddiy nazariy xabardorlikdan mustaqil pedagogik faoliyatga o'tishini ta'minlaydi.

Ayniqsa, “o'qituvchining shaxsiy millatlararo muloqot madaniyati” va “o'quvchilarda ushbu madaniyatni shakllantira olish kasbiy tayyorgarligi” tushunchalarini farqlash muhimdir. Shaxsning tolerant va madaniyatli bo'lishi hali uning o'quvchilarda tegishli sifatlarni pedagogik jihatdan maqsadli shakllantira olishiga kafolat bermaydi. Shu bois kasbiy tayyorgarlikning natijasi bo'lajak o'qituvchining diagnostika qilish, loyihalash, tashkil etish, kommunikativ boshqarish, profilaktika qilish va natijalarni baholash qobiliyatlarida aks etishi lozim.

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirishga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari o'zaro bog'liq va yaxlit tizim sifatida tashkil etilgandagina samarali natija beradi. Motivatsion-qadriyatli, mazmuniy-kognitiv, integrativ, faoliyatli-kommunikativ, vaziyatli-amaliy, loyiha-tadqiqotchilik, refleksiv-korreksion, amaliyotga yo'naltirilgan va diagnostik-monitoring mexanizmlarining kompleks qo'llanilishi bo'lajak pedagoqlarda tegishli kasbiy tayyorgarlikni bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

Natijada bo'lajak o'qituvchi millatlararo muloqotga oid nazariy bilimlarni egallagan mutaxassis sifatida emas, balki o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va hamkorlik muhitini yaratish, stereotiplarning oldini olish, millatlararo muloqotga oid tarbiyaviy jarayonni loyihalash, pedagogik vaziyatlarda asoslangan qaror qabul qilish hamda o'quvchilarda millatlararo muloqot madaniyatini izchil rivojlantirishga qodir kompetent pedagog sifatida shakllanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Banks J.A. An Introduction to Multicultural Education. – Boston: Pearson, 2014. – 208 p.
2. Gay G. Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice. – New York: Teachers College Press, 2018. – 314 p.
3. Karimov B. Etnopedagogika va millatlararo munosabatlar madaniyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2016. – 196 b.
4. Yo'ldoshev J.G'. Ta'lim texnologiyalari va kompetensiyaviy yondashuv. – Toshkent: O'qituvchi, 2011. – 216 b.
5. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003. – 172 b.